

KÉT SZÓ KÖZÖTT

(SOMLYÓ GYÖRGY: A KÖLTÉSZET ÉVADAI 4.)

(Magvető, 1975)

A gyarapodó magyar tanulmánykötetek szerzői között újra több költő található. „Esszék” már pontosak igyekeznek lenni, nyelvi és strukturális elemzéseket végeznek (a szaporodó fordítói megközelítésű értékelések is ennek a módszernek kedveznek), ugyanakkor hamarabb szakítanak mindenféle egyoldalú módszerrel és még mindig misztikusnak, de legalábbis rejtelmesnek ítélik sokszor az alkotói folyamatot.

Somlyó György azonban nem olyan költő, aki esszét is ír, hogy lazítson, kifejtőbb műfajban szóljon az olvasóhoz. Egyetlen állandó esztétikai elvének a pluralizmust látom: „Mindig mindenben mindennek a sokféleségét, sokarcúságát, soklehetőségűségét éreztem.” Ez már abban is mutatkozik, hogy nem (vagy nem csak) a költészetből tekint ki az egyéb műfajokra, sőt a művészetén kívüli egyéb objektivációs lehetőségekre, hanem mindegyiket használja mint alkotó és befogadó egyaránt (Somlyó a mai magyar irodalom egyik legizgalmasabb befogadója!). És külön egyikben sem bízik igazán, valamilyen „összművészetre” vágyik. Egyébként újabb lírája sem „csak” líra, hanem logikus gondolatmenettel, gondolatmenetek és levezetések sorával élő, többnyire lezáratlan és lezárhatatlan szöveg, amelyet szerencsés esetben rendkívül feszültté tesz a csak-sejtelemnek megmaradó ihletés; a természettudományos fogalmaknak önmagukhoz még a szoktnál is hübb jelenlétében marad felderíthetetlen a tárgy.

A sokoldalúságnak és a sokértelműségnek ez a középpontba helyezése vibráló, de csak látszólag csapongó szerkezetet és stílust eredményez: Somlyó gondolatmenete mindig összefüggő, saját maga állította akadályain racionális következetességgel lesz úrrá. Előfordul viszont, hogy ez az igény önmaga ellen fordul: bizonyos műveket, irányokat mértéktelenül megnövel, az „egyedül üdvözítőnek” kijáró dogmatikus érveléssel (Weöres *Psychéje*). „Az ember egésze” nála (főként a Weöres-tanulmányban) meglepően tág és szűk egyszerre: tág, mert kb. minden emberi (néha úgy sejtjük: örök emberi) belefér, és szűk, mert — legalábbis ebben a tanulmányban — a személyiség, a kor, a szexus cseréjét, váltását tartja az igazán modern lírai én egyetlen érték-mérő kategóriájának.

Az írások közt van verselemzés, vallomás, bemutatás, sőt egy szellemes-hatásos irodalompedagógiai vitacikk is. Ami közös bennük, a már említett elv, a pluralizmus, nagyfokú nyitottságot szül: a tanulmány (nevezzük így) váratlan életrajzi, filozófiai, olykor szociológiai kitérőkbe lendül.

Sajnálható, hogy kimaradt a kötetből egy nagyon „somlyói” írás:

az Élet és Irodalomban megjelent *Kritika és érthetlenség* c. vitacikk, amelyben a következők olvashatók egyes modern versek „érthetlenségének” hangoztatóival szemben: „El se képzelhető olyan gondolat és érzés, vagy általánosabban, olyan agyi és idegrendszeri folyamat, amely — ha az egyik ember valóságos és tudatosított élményévé vált — eleve érthetetlen lenne bárki más ember számára.” Majd: „Bármilyen kószá futam, véletlen képzet- vagy eszmetársulás, amely egyetlen agytekervényen, egyetlen idegrendszeren átsuhan, nem lehet eleve megközelíthetetlen és befogadhatatlan egyikünk számára sem.” Somlyóra jellemző merész, szabad gondolat. És teljesen igaz. De az esztétikai megvalósulásról itt csak ennyit mond: „Persze, ha a kifejezésnek valamely emelt és általánosított szintjén jelenik meg.”; de hiszen épp ez volna érdekes: hogyan válik először nyelvi kifejezéssé, majd műalkotássá, egy költemény egészébe hitelesen illeszkedővé a „futam”. Ebben a cikkben egyébként él azzal a kiváló vitamódszerrel, amely a *Költészet évadai Mire tanít a költő? — és hogyan tanítják?* c. írásában is feltűnik: vitapartnereit önnön fegyverükkel győzi le, pontosabban: szembeviszi őket azzal, mennyire megcsönkítják azt az életművet, korszakot, verset — amelyre hivatkoznak, amelyről beszélnek. A cikk végén Csokonai (igazán klasszikus költő!) nagy versének (*Újesztendei gondolatok*) egyik strófáját idézve rámutat, milyen fontos lenne annak bonyolult, „érthetetlen” szövegét átvilágítani. Az irodalomtanításról szóló írásban József Attila esztétikai gondolatait olvassa a *Hazám* törmelékeit költészetben kívüli eszközökkel magyarázóok fejére.

A kötetben több olyan izgalmas írás található, amely valamelyik bevett értékelés, esztétikai-poétikai elv érvényességét (vagy örök érvényességét) vonja kétségbe. A *Két szó között* — a címadó tanulmány — a kötet „legtudományosabb” írása. Somlyó kikezdi benne a magyar műfordítás megmerevedő gyakorlatát, s elméletének büszkeségét: azt, hogy a huszadik századi magyar versfordítók többsége teljesen „visszaadja” a költeményt, tartalmi-formai hűséggel egyaránt. Nem elég a külső formába belegyömöszölni a tartalmat, meg kell ragadni — esetleg merőben új módon — a belső formát, a költemény egyedi eljárásait, szervezetét; amellet a fordításnak szerinte gyakran túl kell mutatnia önmagán, ne legyen *csak* zárt, *csak* tökéletes. Talán magam azért egy kicsit világosabb színekben látom legalábbis a klasszikus-romantikus-szimbolista költészet magyar fordítási eredményeit: a legnagyobbak a biztos formakezelést a legjobb esetekben a vers sajátosságainak átmentésével igazolták. Azonkívül — úgy vélem — a fordítás „tökéletlenségének” követelményét jobban körül kellene határolni: inkább a hagyományos külső formákba nem illeszkedő, modern verseknél érvényesíthető ez. (Ezeknél a fordító sokszor kénytelen is ezt tenni. De hogyan? Ide még példaanyag kellene.) Egyébként

például a francia alexandrinus hagyományos „magyar” formáján aligha kell változtatni: maga Somlyó is ezt megőrizve fordította le a tanulmányban kifogásolt Szabó Lőrinc-fordítást messze túlhaladva Baudelaire *Macskákját*.

A másik „robbantó” írással már igazán a magyar irodalomba kerülünk: *Fiú vagy lány?* címen Weöres *Psychéjének* elemzéséről van szó. A tanulmányról már hangzott el bírálat, nemrégiben zajlott le egy Weöres-vita: nem kívánjuk (s lehetne-e?) itt „eldönteni” a kérdést. Bizonyos, hogy Somlyó valamiképpen „elragadtatta” magát, a modern, a huszadik századi líra legfőbb útjának a személyiség megsokszorozását tekintve. Tény az, hogy ezzel „visszaigazolja” a 3. Költészet évaðaiban megjelent Ady-vallomását: azért idegenkedik Adytól, mert — szerinte — folytatja a romantika én-kultuszát, egyéniség-bálványozását. Eltekintve attól, hogy Ady is milyen sokféle arcát mutatta meg személyiségének, megállapítható: ahogy Ady távol van a romantikus én-kultusztól (vagy új funkcióba helyezi azt), úgy a *Psyché*-i út (Weöresnek sem kizárólagos útja) is távol van attól, hogy új líránk egyedül érvényes, egyedül teljes útja legyen. Félő, hogy a személyiség megsokszorozása egyszerűen egymáshoz rendeléssé, összeadássá válik (különösen ha egyedüli útnak állítják be). Somlyó maga is emlegeti a „bravúr”, „mutatvány” szavakat, s a *Psychével* a *Psyché*-magyarazattal kapcsolatban többször az az érzésünk, lehet így nézni, ilyen termékenyítően ezt vagy azt a „bravúrt”, de lehet pusztán bravúrként is. Egyébként: igaz, a *Psyché* „emberibb”, evilágibb alkotás Weöres sok művénél, de szétesőbb is; esztétikailag heterogénebb azoknál, s nem érdekes-e legalábbis, hogy Weöres nagy verseinek (ez a terjedelemre és az értékre is vonatkozik) eszmei tartalma egy legalábbis eléggé „egységes személyiség” véleménye a világról? S vajon nem tünet-e valaminek, hogy Weöres épp ezt az új, emberibb evilágibb hangját adja át egy elmúlt korszaknak? Igaza van Somlyónak: a történelmi-társadalmi felszabadulást valóban követnie kell — persze, hogy ez megtörténjék, előzőleg is fel kell ébrednie már — a személyiség gazdagodásának, akár még a nemek szigorúan elkülönített külső-belső vonásai bizonyos közeledésének is. (Megyőző az uniszexnek mint e szellemi folyamat szociológiai-divatbeli tükröződésének idekapcsolása.) De ezt nem szabad az egyéniség önállóságától, annak igényétől elszakítani, dialektikus egységüket megszüntetni. A nagy irodalom egyébként mindig az egyéniség, a személyiség gazdagodását szolgálta, ha nem is mindig ilyen „társadalomfeletti” indoklással. De az egyetlen út kérdéséhez visszatérve: századunkban legalább ugyanolyan fontos szerephez jut a lírai énnak önmagához való hűsége, nem transzcendens fegyelme is, akár József Attila „Velem a hűség van jelen” gondolatát, vagy éppen — más, kizárólag etikai szempontból — egy-egy Újholdas költő tragikus jellegű vállalását

idézzük. Az előbbieik társadalmi, illetve morális vállalásával szemben, amely a lírai én önmagához való hűségének tartalmát adta, Szabó Lőrincnél pl. jelen van a büszke individualizmus és a személyiség teljes feloldása is.

Ebben a tanulmányban föl lehet figyelni arra, hogyan csábítja szélsőségekre Somlyót egy máskülönben igényes, haladó gondolat.

Két írás is felidézi Petőfit, akinek szoborrá merevítése ellen tiltakozik Somlyó. Az egyik elemzés, a *Bilincs* c. versé; a kép, a szinte mágikus átváltozás (kardból bilincs) hangsúlyozásában nagyon igaza van. Új gondolata szerint Petőfire nem annyira a magyar népdal hatott, nem azt oltotta a maga lírájába, hanem a racionálisabb francia sanzonformát. De azért ez a népdal-réteg nem egynemű Petőfinél: a kihagyásos jelleg is mutatkozik benne. Somlyó legtermékenyebb gondolata az, hogy Petőfit még mindig kevesen tekintik igazán költőnek, elemzik költőként; a jelenség ragyogása — és megmerevítése — miatt. (Itt persze csak az olvasók legszelesebb rétegeiről lehet szó; az irodalomtörténetírás pótolta már ezt a mulasztást.)

Somlyó kitekint az irodalomból a filmre, képzőművészetre is. Legérdekesebbek azok a vallomásai, amelyeket anyagáról, a nyelvről, és létformájáról: az olvasásról ír. A nyelvről szóló esszé ismét kilendül az előadott új gondolat irányában: a nyelvek kölcsönhatásait, a többnyelvűség előnyeit hangsúlyozza (pluralizmus!), de kissé elhanyagolja az egyes nyelv sajátos rendszerét, sajátos szemléletét. (Amely létezik, bár más oldalról gyakran ezt túlozzák.) Somlyót, aki valóban dialektikus szellem, többször annyira elragadják új, pluralista elgondolásai, hogy a másik oldalon meglevő azonosságot vagy egyneműséget homályban hagyja. Már egy megjelent kritika említette a Háború és béke példáját: e regényben a francia nyelv használata éppenséggel annyiban döntő az író számára, hogy egy társadalmi osztály nem éppen pozitív, a nemzeti jelleget megtestesítő néptől elszakadt magatartását, szokásrendszerét jellemzi.

A kötet legvonzóbb írásának az olvasásról szólót tartom. Somlyó itt bevallja, hogy sok könyvet nem olvasott el; hogy olvasásmódja szeszélyes (persze azért a lírát szinte tudósi, s persze fordítói alaposággal követi); még azt is, hogy legnagyobb élményeit legtöbbször nem is szépirodalmi művektől kapta. Nyitottsága, minden iránt teljes erővel fellobbanó, de olykor gyorsan kihunyó, s új oldalról ismét feltámadó érdeklődése modern, őszinte, nagyratörő befogadói magatartás; és az általa varázslatosan leírt olvasási „láncreakciót” az ő olvasója is átéli: tanulmányai után versei, fordításai, s gyors egymásutánban sok más szellemi alkotás keresésére indul.

BÁRDOS LÁSZLÓ